

Gazdasági és tájökölógiai változások

Az „egykoron végeláthatatlan vízfelületek, és erdőkkel tarkított füves rétek” által borított Mezőség tájökölógiájáról elsőként a 19. század végén születtek írások, amik megismertették a külvilággal az akkor elszigetelt terület „árpádkori archaizmusokba merevedett, természeti végletekkel és társadalmi közönnyel telített világot” (Makkai–Fazekas–Kovrig 2004: 1). Tájökölógiai kutatások szerint a Mezőség meglehetősen vékony termőföldje alatt vastag, agyagos-homokos-sós réteg húzódik (Makkai G. 2003: 10–11). Ennek a vízzáró talajnak köszönhetően alakult ki itt egy mocsaras tóvidék (Makkai G. 2003: 13), amit a honfoglalás után megjelenő magyarság fokozatosan művelés alá fogott, megfelelő körülményeket teremtve a nagyállattartás, halászat, föld- és szőlőművelés számára (Makkai G. 2003: 27, 30–32), „nagy biológiai eltartóképeségű növénytársulássá” alakítva a területet flóráját (Makkai G. 2003: 38). A Mezőségen megtelepülő katolikus kolostorok már 11. század folyamán mintaszerű tó- és kertgazdálkodást alakítottak ki,¹⁰⁸ mesterségesen szabályozva a mintegy 250 nagy tóból álló, patakokkal összekötött vízfűzért (Makkai G. 2003: 28–29, 31). A mezőségi tórendszert a középkorban a halászat, a malomtartás, az állatok itatása, a kenderáztatás, a nád- és gyékényvágás mellett hadászati-védelmi célokra is használták (Makkai G. 2003: 28–32, Sas 2010: 401–404).¹⁰⁹

A biodiverzitáson alapuló sokoldalú gazdálkodási rendszert először a 12. században a királyi erdőbirtokok eladományozása fordította negatív irányba: a földesurak és a váruradalmak a kezükbe kerülő erdőket a 13–14. században jelentős mértékben irtották (Makkai G. 2003: 37). A 15. században megkezdődött az eddig zárt magyar és „oláh” területek telepeinek lassú összekeveredése. A jobbágyterhek elől városba menekülő magyarság telkein megjelenő kisállattartó pásztornépek a pusztán, gazdátlanul maradt szántóföldeken alakítottak ki legelőket (Jakó 1944b: 93–94, Makkai L. 1988: 361).

A 15. század közepén-végén a kolozsvári és beszercei (Bistrița) domonkos kolostor szerzetesei még birtokokat és halastavakat kaptak Visa környékén (Entz 1996: 150–151, 344). Egy évszázaddal később, a reformáció elterjedésével a mezőségi kolostorokat felszámolták, a kezelésükben lévő tavak egy részét lecsapolták, kisebb részük elmocsarasodott (Makkai G. 2003: 32–33).

A Mezőséget a középkor végén virágzó gazdasági élet jellemezte: a belső-mező-ségi falvak közül szinte mindegyik saját szőlőhegygel vagy szőlőskerttel, vízimalommal, kenderáztató és halászható tóval, valamint jelentős állatállománnyal (főleg szarvasmarhával) rendelkezett (Makkai L. 1944b: 70). Ezek mellett a sóbányászat

108 A kolostorok, udvarházak, parókiák kertészetének paraszti zöldségtermelésre gyakorolt hatásáról Kós Károlynál olvashatunk (Kós 2000 I.: 225).

109 A mezőségi halászat jelentőségéről Kós Károly írt részletesen (Kós 2000 I.: 28–37).

és kereskedelem is jelentős gazdasági tényező volt a területen,¹¹⁰ több település (Szék, Kolozs / Cojocna, Désakna / Ocna Dejului) is ennek köszönhette felemelkedését, városi rangját (Kós 2000 II.: 10–11; Makkai L. 1988: 263–264, 279). Néhány mezőségi község határában még ma is találhatóók sóskutak, aminek a vizét a helybeliek só helyett használják (Kós 2000 II.: 10).

Kósa László szerint a késő középkori fejedelemség kori Mezőség, az erdélyi magánföldesúri nagybirtok hazája nem volt elzárt táj, udvarházaiban virágzott a nemesi kultúra (Kósa L. 1998: 334). Ugyanakkor 1848 előtt Erdélyben a Mezőségen élt a legtöbb feudális függésben lévő parasztcsalád (Keszeg 2010: 32).

A 17. századi pusztulások óriási gazdasági veszteségeket okoztak a Mezőségen. Az itt-ott lézengő, kevés jobbágy pénz, gazdasági felszerelés és állatok nélkül maradt a felégetett falvakban. Ezt jelzi, hogy az 1607-es országgyűlés hat év adómentességet rendelt az újräépülő falvaknak (Jakó 1944b: 104), valamint hogy 1608-ban az adókulcs alapegységét, a portát újra meg kellett határozni: addig négy jobbágy számított egy portát, 1608 után már tíz (Makkai L. 1944a: 434). Az adózó porták száma Erdély-szerre körülbelül negyvenezerről négyezerre esett vissza, az adózó népesség vagyoni állapota kilentizedével romlott (Péter 1988: 726–727). Sok falu állandó lakosságát a 17. század közepéig a néhány megmaradt magyar vagy százsz lélek jelentette, akik sokáig aránytalanul nagy földesúri terheket voltak kénytelenek viselni. A 17. század végére a korábbi sokoldalú gazdálkodás teljesen visszaszorult, a földet egyre egyoldalúbban kiélő, vándorló-kisállattartó kultúrával szemben (Makkai L. 1944a: 435–436). Ebben az időszakban az allodiális területek nagymértékben elpusztultak, a földesurak örültek, ha egyáltalán birtokon tarthatták, és valamelyest adóztathatták a jobbágyaikat (Jakó 1944a: XL). A gazdasági élet megtorpanását az is jelzi, hogy a Mezőség ekkor vált a Kárpát-medence leginkább mezőgazdasági jellegű tájegységévé, a 19. századi adatok szerint a terület lakosságának kb. 82%-a földművelő volt (Makkai G. 2003: 42).¹¹¹

A gyalui domínium jobbágyai (így a visaiak is) a 18. század elején még mindannyian egész telken gazdálkodtak, anyagi értelemben tehát sokkal kedvezőbb helyzetben voltak, mint más mezőségi falvak lakói. A gyalui várbirtok falvaiban a pusztítások utáni földbőség miatt újból kialakult a középkorhoz hasonló földközösség, ahol évenkénti sorshúzással (*nyilazás*) osztották újra a közös területek egy részét (Jakó 1944a: XLIII–XLIV).

A gazdasági változások hatására a Mezőség tájökölógiai viszonyai a 17–18. század során gyökeresen átalakultak, leromlottak, Tonk Sándor gazdaságtörténész szavaival élve: „A magyarság visszavonulása [...] egy sajátos mezőségi életforma vé-

110 „A vidéken futott át a széki sóbányától nyugati, majd déli irányban egészen Szolnokig haladó hadi és sószállító út, emellett „...a megye keletre, Mócs felé irányuló fő útjába Somatelkénél kapcsolódott a Bonchida felől jövő Molnár út (via molendinatorum), amely Zsuk és Gyulatelke között kelt át a hegyen, majd Visáról Báréra vezető nagy útban folytatódott” (Csánki 1913: 337).

111 Összehasonlításképpen érdemes elmondani, hogy ugyanebben az időszakban Magyarország egyik legnagyobb agrárjellegű megyéjében, Csanádban a lakosság 77%-a művelte a mezőségénél jóval nagyobb területű és jobb minőségű szántóit (Makkai G. 2003: 43).

gét is jelentette” (Tonk 1994: 24). A betelepülő lakosság a helyiektől teljesen eltérő anyagi kultúrát hozott magával, melynek meghatározó eleme a juhtartás volt: 1720 és 1750 között a mezősegi falvak juhállománya 110%-kal nőtt, míg a korábbi külterjes nagyállattartás (disznó, szarvasmarha) lassan visszaszorult (Makkai G. 2003: 45). Az juhnyájak nagy legelőigénye miatt folyamatossá vált az erdőirtás. A legelőket a juhok teljesen kiélték, a terület silánnyá vált, ami tovább rontotta a legeltető nagyállattartás esélyeit. A domboldalakon nem maradt termőföldet megkötő növényzet, emiatt a terület nagymértékű erodálódása következett be (Tonk 1994: 30).

A 17–18. századi pusztulások és telepítések gyökeresen megváltoztatták a gazdaság és a társadalom struktúráját egész Erdély területén. A termelés és a kereskedelem visszaesése, az óriási szegénység, folyamatos migrációt eredményezett, a közbiztonság romlása a társadalmi kapcsolatok szétesését, sőt etnikai problémák megjelenését is magával hozta (Jakó 1944b: 104; Egyed 2002: 34). A mezősegi parasztság 18. századi sorsán a helyi magyar arisztokrácia visszaélései tovább rontottak.¹¹² Az 1700-as években óriási méreteket öltött a magyar jobbágyok emigrációja is, az áldatlan állapotok miatt csak 1764-ben közel ezer „oláh” betelepülő és magyar jobbágy szökött Moldvába a Mezőségről (Berlász 2010: 24).

A 18. században az óriási bevándorlás miatt a népesség lélekszáma erőteljesen megnövekedett. A földbirtokos arisztokrácia erdőirtással igyekezett növelni a legeltethető külterjes mezőgazdasági területeket, de nagy volt az igény az építőfára is (Szabó Miklós 1995: 32–33, Gilyén 2005: 10). Az erózió által fel nem töltött tavak egy részét felduzzasztották, a nagy esésű mederrészekre malmokat építettek (Makkai G. 2003: 49).

A folyamatosan megerősödő új nagybirtokos réteg az egytelkes kisnemesek nagy részét kiforgatta birtokaiból. Vagyonuk folyamatos szétöröklése tovább rontotta a gazdasági helyzetet, a lassan ellehetetlenülő kurtanemesek ugyanis elűzték a telkeikről jobbágyaikat, akik tömegesen váltak földönfutóvá (Berlász 2010: 32–33). A helyükön maradó jobbágyoknak viszont még az időközben irtás útján szerzett termőterületeikről is le kellett mondaniuk a földesurak javára (Berlász 2010: 35).

Mária Terézia az egyre romló szociális helyzet miatt szorgalmazta az úrbérrendezést (Berlász 2010: 18–19). A reformot azonban az erdélyi magyar és szász nemesség, a közülük származó bécsi kormánytagok segítségével késleltették, majd a saját érdekeiknek megfelelően átalakították, ahogy arra Berlász Jenő kiváló tanulmányában rámutat (Berlász 2010: 15, 18). Mezőségen ez a rendelet számolta fel a korábbi földközösség maradványait, a szántóföldeket magántulajdonná tette, és így kialakította a kettős forduló rendszerét, amelyben a művelt földet másodévenként községi legelőnek használva pihentették (Kós 2000 I.: 142). A magántulajdon jelentősége csupán ekkor növekedett meg, de csak a belső területekre vonatkozóan.¹¹³

112 Egy magyar közigazdász-politikus a bécsi kormánynak írt 1679-es névtelen jelentése az erdélyi kivándorlás fő okai között említi a magyar nemesség „saját közrendű fajtája iránti ellenszenvét”, ami miatt gyakorta elkergetik a jobbágyaikat és helyettük az engedelmesebb románokat fogadják be (Berlász 2010: 28).

113 Katonán a 17. században még a beltelkeket is újraosztották (Kós 2000 I.: 142).

Az 1848-as jobbágyfelszabadítás után a feudális kötelezettségek megszüntetése évtizedekig tartó zavart okozott a tulajdonviszonyokban. A birtokstruktúrák alapvetően megváltoztak: a Mezőségen a paraszti földek kb. 60%-a ekkor már a többségben lévő románok kezén volt, ugyanakkor a 100 holdat meghaladó birtokok szinte kizárólag a magyar földbirtokos arisztokráciához tartoztak (Keszeg 2010: 34). Valóságos rablógazdálkodás vette kezdetét, ami a földek, erdők, tavak felelőtlen kiélését hozta magával (Makkai G. 2003: 48–52, Szabó Miklós 1995: 37). Az 1800-as évek éhínségei miatt a mezőszégi lakosság 57%-a igavonó állat nélkül maradt (Makkai G. 2003: 48). A juhállomány jobbágyfelszabadítás utáni felfuttatása újabb aránytalanságokat okozott az állatállományban, és további talajerózióhoz vezetett (lásd *Képmelléklet: 3.*), ami a 19. századra már veszélyes méreteket öltött (Szabó Miklós 1995: 38).

Mindezek ellenére az 1800-as évek közepén még mindig az ország grenáriumának (gabona- és hústárának) tartották a Mezőséget (Szabó Miklós 1995: 30). Egyed Ákos szerint a 19. században a hagyományos gabonavásárok a Mezőségen voltak a leggazdagabbak, a kolozsvári malmok a Mezőség búzájára alapoztak (Egyed 2002: 161–162). Mindez elsősorban a földesúri birtokokon a monokulturális termesztés erősödését jelezte (Egyed 2002: 162), a parasztgazdaságok ekkor teljesen elszegényedtek. Az allodium egyre növekvő erejét, illetve ezzel szemben a paraszti kisgazdaságok fokozódó elmaradottságát jelzi az aratás és szemnyerés módozatainak változása. A székely mezőszégi nagybirtokon a 19. század közepén jelentek meg az első aratógépek,¹¹⁴ míg a mezőszégi paraszti munkarendben a kaszás aratás csak egy-két évtizeddel később, a 19. század vége felé kezdte el felváltani a sarlóval történő betakarítást (Egyed 2002: 167). Adatközlőim szerint Visában a kaszás aratás a két világháború között váltotta a sarló használatát a gabonafélék levágásában, de *nagygazdáknak tett* kalákákban még az 1950-es években is arattak így.¹¹⁵ A Mezőségre nyaranta lejáró Görgény vidéki *mokány* részesaratók később, még az 1950-es években is arattak sarlóval (Kós 2000 I.: 252). Visában a grófnál 1944-ig, a bírónál pedig az 1950-es évek végéig dolgoztak ilyen részesaratók.¹¹⁶

Kós Károly a széki mezőgazdaságban a 20. század elején végbement nagyarányú változásokról írva, szót ejt a vasfejú eke terjedéséről, a cséphadarót felváltó ember hajtotta gyaloggépről, majd az azt helyettesítő motoros cséplőgépekről (Kós 2000 I.: 195). Visában a magángazdálkodók csak a második világháború idején kezdték el használni a bonchidai, válaszüti nagygazdától bérelt cséplőgépeket.

Az 1890-es filoxéra-vészig a Mezőség–Maros borvidék híres volt a paraszti bortermeléséről is. A pusztulás utáni maradványok már általában (így Visában is) csak

114 Egy 1863-as mezőszengyeli (Sânger) és gyéresszentkirályi (Ghiriș-Sâncrai) adat utal erre (Egyed 2002: 167).

115 A kaszás aratással szemben a sarlós aratás jóval nehezkesebben, lassabban ment, de kisebb szemvesztéssel járt. A Belső-Mezőségen, ha kevés búza termett, illetve túl gazos, tövises volt a búzatermés, akkor azt sarlóval vágták le még a második világháború után is. Az 1930-as, 1940-es években született visai, széki asszonyok mindegyike aratott még sarlóval. Kós Károly adatai szerint Katonán is az első világháború után kezdtek kaszával aratni (Kós 2000 I.: 152).

116 Mezőszégre aratni járó mokányokról Tőkés Bélánál is olvashatunk (Tőkés 1935: 72).

az egyébként művelhetetlen oldalakban (lásd *Képmelléklet: 4.*), elsősorban földes-
úri gondozásban maradtak meg (Kós 2000 I.: 234).

A 19. századi felmérések Mezőségeen még 63 tavat jeleztek, ezek száma egy év-
századdal később húszra csökkent (Kós 2000 I.: 29). A termőföldnyerés miatt kiszá-
rított tavak és az erdők eltűnése, a biofilia sérülése már ekkor annyira szembetűnő
lehetett, hogy külföldi utazók is írtak róla (De Gerando 2018: 415–416). A tavak
nagyobb része földbirtokosok magántulajdonában volt, akik közül sokan bérbé-
adták a malomjogot, halászsai jogot. A sok esetben távol élő bérlők, a gyors meggazda-
gódás reményében teljesen kiélték a tavak élővilágát (Kós 2000 I.: 32–33, 36–37).

A 19. század végi arányosítás és tagosítás előtt a mezőségi falvak határának
nagyjából 40–60%-a közbirtok volt. Az ide tartozó, a művelt földekkel felváltva
használt legelőket (kétnyomásos rendszer) bérelhették magángazdák is, de ezek bi-
zonyos időközönként rendszeresen visszaszálltak a faluközösségre (Kós 2000 I.: 66,
88).¹¹⁷ A magánbirtoknak számító művelt földekre is általában művelési kényszer
vonatkozott, a közösség megszabta, hogy a feltört ugaron mit termessen a bérlő.
Az erdők jelentős része is közbirtoknak számított, amiből a faluközösség minden
tagja – bizonyos szabályrendszer követve – részesülhetett (Kós 2000 I.: 66). A mo-
nokultúrák termelésében érdekelt földbirtokos réteg újabb termőföldeket a lecsa-
polásoktól, valamint a faluközösségek által birtokolt erdők és legelők kisajátításától
remélt, amit az 1871-es arányosítási törvény biztosított is a számukra (Kós 2000 I.:
88, 144).¹¹⁸

A 19. századra a Mezőség olyan agrártájjá vált, amelynek „mezőgazdasága ar-
chaizmusokba merevedett, terményszerkezetében iránytévesszett, gazdasági fel-
szerelésében elmaradott, a gazdasági hatékonyság alacsony szintjén mozgó állapo-
tokkal jellemezhető” (Makkai G. 2003: 43). Kósa László összefoglalásában egyetért
ezzel a véleménnyel, hozzátéve, hogy az egyoldalúan gabontermelő Mezőség elma-
radottságán a több helyütt virágzó háziipar sem segített (Kósa L. 1998: 334).

Mindez a korábbi biodiverzitás jelentős csökkenéséhez, a mezőségek fokozatos
elszegényedéséhez vezetett. Ásványkincsek hiányában nem települt számottevő
ipar sem erre a területre (Makkai G. 2003: 48).¹¹⁹ Ehhez hozzájárult a sajátos föld-
tani felépítésből adódó (és az erodálódástól egyre több helyen felbukkanó) agyagos,
szikes, nehezen művelhető föld, valamint a tavak, a területen keresztülfolyó vizek
kis számával összefüggő rossz vízellátottság is.¹²⁰

117 A századfordulón végrehajtott tagosításig a Borsa völgyében is kétnyomásos határhasználat volt
(Kovács L. 2008: 54), ezután mindenhol áttértek a háromnyomásos rendszerre. Emiatt a legelőnek
használt ugar területe jelentősen, körülbelül 50%-ról hozzávetőlegesen 30%-ra csökkent, de tulaj-
donjogilag is nagy változáson ment át (Kovács L. 2008: 118).

118 Lásd az 1871/LV-ös törvényekkel az arányosításról és tagosításról (Márkus szerk. 1900: 498–502).

119 Egyetlen pozitív kivétel a Kissármás melletti földgázmező felfedezése és kitermelése volt az 1900-
as évek elején (Keszeg 2010: 11).

120 A 18–19 században többször előfordult, hogy csapadékmentes időben a mezőségi patakok kiszá-
radtak (Szabó Miklós 1995: 36). 1905-ben húsz olyan helységről tudunk, ahol nem volt víz (Tonk
1994: 25).

A 19. században kiépített vasút- és közúthálózat körbekerülte a tájat, hiszen a városok (Kolozsvár, Szamosújvár, Dés / Dej, Beszterce, Szászrégen, Marosvásárhely / Târgu Mureș, Torda / Turda) mind a Mezőség határán fekszenek.¹²¹ A különböző kereskedelmi cikkek vízi úton illetve szekéren jutottak el a terület határáig, a legjelentősebb vásáros központok itt, és nem a terület belsejében alakultak ki. A vásártartó helyek közül Visához legközelebb Bonchida, Kolozsvár, Mócs és Szamosújvár fekszik (Kós 2000 I.: 340–349). Ezek közül a visaiak által leginkább látogatott vásár a bonchidai és a mócsi vásár volt.

A vidékről egészen a 20. század közepéig hiányoztak a köves utak, emiatt az egész Mezőség a tavaszi és őszi esőzések idején valóságos sártengerré változott, ahol szinte lehetetlen volt közlekedni (Szabó Miklós 1995: 41).¹²² A terület zártsága miatt az élelem, a termelőeszközök és a ruházat előállításában meglehetősen nagyfokú önellátás jellemezte a Mezőséget.¹²³

A 19. század végi arányosítás és tagosítás előtt a szarvasmarhatartás rendkívül nagy szerepet játszott a terület gazdasági életében. A „*módosság, a jó gazda* kifejezője elsősorban a községi legelőkön és nyilas osztású kaszálók fűvén tartott marhák száma és *mutatós-sága* volt, mintsem a határban szétszórt családi földbirtok nagysága [...] Az ökröfogat tehát a községben elfoglalt helyet, státust is jelentette. Ezért volt, hogy pl. Széken, de máshol is, ökrösgazdák legényfiai *nyalkaságból* is szívesen vettek részt közös kalákákon, akár előfogattal is, s büszke volt az, akit szép ökrös fogata miatt felkértek, hogy lakodalomban ő vigye szekéren a menyasszonyt. Az edzett, nagy testű és jól felhizlalt fehér marháért a múlt század végéig, sőt az első világháborúig is, Uzdiszentpéter vagy akár Búza, Katona vagy Bonchida híres baromvásárait messze földről, nyugati országokból is jöttek marhakereskedők” – írta Kós Károly (Kós 2000 I.: 62).¹²⁴

A tagosítás előtt a társasmunkák jelentős szerepet játszottak a mezőségi falvak gazdasági életében (Kovács 2008: 29, 10-es lábjegyzet). A *cimborálás* (egymás kiségitése nehéz mezőgazdasági munkák esetén), a kalákához hasonlóan azonban nem csak gazdasági értelemben volt fontos, hanem a társadalmi összetartás érzését is növelte, akár különböző etnikumok között is, ahogy arra Kós Károly rámutatott (Kós 2000 I.: 148).

Egyed Ákos gazdaságtörténeti tanulmányában kifejti, hogy a 19. századi Mezőség ipar és infrastruktúra szempontjából is elmaradottabb volt, mint Erdély azon részei, melyek hamarabb ráléptek a kapitalista fejlődés útjára (Egyed 1968: 744),

121 A területet mindössze a Kolozsvár–Szászrégen közötti kövezett út, valamint a Besztercét és Marosludast (Luduș) összekötő vasút szeli ketté (Szabó Miklós 1995: 41).

122 Idősebb mezőségiiek visszaemlékezése szerint a legtöbb helyen csak a dombok gerincén lehetett gyalogosan, vagy szekérral közlekedni, a völgyekben és az utakon csak *falábakon* (gólyalábakon) boldogultak még az 1950-es években is. Visában és a környező belső-mezőségi falvakban az 1960-as évek közepén építettek kövezett utat (Kun 2010: 112).

123 Egy 1750-es ördöngösfüzesi összeírás ács, mészáros, asztalos, szűcs és kovács mellett hegedűst is jelöl (Kós 2000 I.: 246).

124 Egy vasasszentgotthárdi jobbágy 17. századi hagyatéki inventáriumában 16 jármos ökröt soroltak fel (Kós 2000 I.: 61).

illetve utal arra is, hogy a mezőgazdasági fejlődés lassú volt (Egyed 1968: 744). Ez komoly válságtüneteket okozott, amikor a nagybirtokvédő agrárpolitika birtokrendezéssel igyekezett ráterelni a falusi társadalmat a kapitalizálódás útjára (Egyed 1968: 746). „Igaz ugyan, hogy a tagosítás az intenzív gazdálkodás egyik feltétele volt, de elhibázott módszerei miatt azt sem érte el, ugyanakkor pedig a kisgazdák tízezreit károsította meg és szegte kedvüket” – írta Egyed Ákos (Egyed 1968: 746).¹²⁵

A 19–20. század fordulóján történt erdélyi birtokrendezés, a tagosítások sorozata és az arányosítás egy nagyobb, a már 1849 előtt elkezdődött országos mezőgazdasági reform kereteibe illeszkedtek bele, melynek során „a liberális korszak mindinkább igyekezett az egyéni tulajdonok kiépítését előmozdítani” ahogy arra Tárkány-Szücs Ernő rámutatott (Tárkány-Szücs 1944: 4).¹²⁶

Az arányosítási törvény a közösségi területeket felosztotta a magántulajdonban lévő belső birtok arányában, így a határon birtokló földesúr és a nagyobb gazdák eleve több földhöz jutottak, a szegényebbek viszont az addig szociális hálóként működő, általuk is használható közösségi területekről kiszorultak.¹²⁷ Az arányosítással és a tagosítással azonban nemcsak a legszegényebbek veszítették el megélhetésük alapjául szolgáló közlegelőket, hanem az egész faluközösség sérült (Kós 2000 I.: 140). A legelesettebbek helyzetét tovább nehezítették az arányosítást követő tagosítások, ahogy Kós Károly írta: „a szántóterület további kiterjedését s egyben a még belterjesebb művelést is eredményezte a XIX. század harmadik harmadában a Mezőség falvaiban végrehajtott tagosítás. A liberális-tőkés berendezkedés felé tartó állam által sürgetett tagosítást mindenütt az egykori jobbágyszolgáltatásoktól elesett s így saját gazdálkodásra kényszerült nagybirtokos uraságok igényelték, annál is

125 Ennek következménye a székely társadalom óriási méretű kivándorlása a 19. század végén, 20. század elején (Egyed 1968: 746–747). Az erdélyi arányosítás hatásaihoz lásd még: Andrásfalvy 2004, Varga S. 2007b.

126 A kapitalista szabadversenyt előkészítő törvény megvalósulásáról Kós Károly ír igen szemléletesen: „E szabadgazdálkodás hirdetői természetesen ellene voltak minden közbirtoknak és a közösség bármilyen beleszólásának a mezőgazdaságba, mint amelyek fékezik az egyesek közti »versenyt«, s amelyek eddig mérsékeltek a községbeli társadalmi és anyagi különbségeket. A nagybirtokosságban, amely felmérte a paraszti kis- és törpebirtokosokkal szembeni tőke roppant előnyét egy ilyen szabad versenyben, valamint azt, hogy befolyása révén a földbirtokok újrendezése esetén még tovább gyarapíthatja birtokát, a tőkés-polgári állam természetes szövetségre talált. Szék esetében pedig az államhatalom és a földbirtokos meg éppen egyazon személy volt, ugyanis a (felesége révén) széki nagybirtokos Bornemissa báró ült ez időben a főispáni székben.” (Kós 2000 II.: 333).

127 Az arányosítás előtti időszakokkal kapcsolatban jegyezte meg Kós Károly, hogy „A régi Szék fejlett községi életének szilárd alapját és egyben állandó tárgyát is még a megtelepülés idejétől jelentős részben megőrzött községi birtokok, a századok folyamán vásárlás vagy adományozás útján keletkezett és gyarapított egyház- községi és utcabirtok, valamint a község, illetve községrészek tagjai által létrehozott egyéb közcélú ingatlanok, ingó javak és intézmények alkották. Egész az egyéni, tőkés gazdálkodás érdekében végrehajtott határrendezésig Szék község határának csaknem kétharmada, »a város közönséges erdei, legelői, rétjei, tavai és szántái«, az egész közösség hasznát szolgáló, osztatlanul községi tulajdon volt” (Kós 2000 II.: 335), hozzáátéve, hogy a „szántóföldek másodévenként felváltva nyomás alatt levő részein és tarlóin minden széki lakosnak egyformán szabad volt a legeltetés. A község által biztosított eme legeltetési szabadság tette lehetővé, hogy a szegény ember is megélhetett (Kós 2000 I.: 177).

inkább, mivel ez – az ún. arányosítással összekapcsolva – a saját földeknek egyetlen nagy tagban való egyesítése mellett a földesúri birtoknak – a korábbi közterületek (erdők, legelők, rétek stb.) rovására – nagyobbítását is eredményezte (Kovács L. 2008: 119). A tagosítással járó előkészületek [...] folyamán aztán a hangadó paraszt nagygazdák is átlátták, hogy az eddig mindenki által egyforma jagon használt közös területekből is szántóföldjeik arányában megnövelt és »egy tagban« kiszabott birtokaikon olyan jövedelmező gazdaságokat rendezhetnek be, amelyek képessé tehetik az »arányosítással« viszonylag meggyengülő szegényebb paraszttársaik földjeinek fokozatos felvásárlására is. Kétségtelen azonban, hogy a fordulóok szerint, valamint az örökségek, házasságok és vásárlások révén szétaprózódott földcsek helyett végül is majd mindenki szívesen látta egyetlen tagban családi birtokát. A parasztko gyanakvason alapuló kezdeti ellenkezését így végül is beletörődés váltotta fel, s a tagosítás mindenütt gyökeres változásokhoz vezetett” (Kós 2000 I.: 144).¹²⁸

A 20. század elején a mezősi parasztembereknek tehát kényszerűségekből teljesen át kellett alakítaniuk a termelési struktúrájukat, amelyben a földművelés mellett az állattenyésztést illetően is óriási változások történtek (Kós 2000 I.: 88–89). Így például az 1882 és 1912 között végrehajtott tagosításokkal végzetes csapást mértek a kisgazdák juhtartására (Kovács L. 2008: 29, 10-es lábjegyzet). A birtokrendezések során nyert területeken a közép- és nagybirtokos réteg önálló juhászatot folytathatott. Ez a korábbi erdőterületek megritkításához vezetett (Kovács L. 2008: 31). A kisbirtokosok azután azonban egymással összefogva is csak nagy nehézségek árán tudtak legelőhöz jutni (Kovács L. 2008: 120). Az erdők felosztása miatt az addig jórészt ott legeltetett nagyállatok is kiszorultak a *nyomásra* (Kovács L. 2008: 118–119). Az extenzív, rideg-félszilaj állattartás ellehetetlenült, az addig státusszimbólumnak számító nagyszarvú fehérmarha ekkortól fokozatosan háttérbe szorult. A takarmánytermelő, istállózó, intenzív tartás került előtérbe, új állatfajtákkal, mint például a bivaly (Kós 2000 I.: 88). Az egykori félrideg tartást ekkor már csak a juhnyájak kosarazó legeltetésében lehetett tetten érni. A juhtartáshoz ragaszkodó gazdálkodók a korábbi közös birtokban lévő erdőket is elkezdtek irtani, hogy legelőhöz, illetve szántóhoz jussanak (Kovács L. 2008: 25). A magántulajdont előtérbe helyező, századvégi liberális jogalkotás miatt rengeteg falu maradt legelő nélkül. Ez a körülmény a mezősi falvakat a rossz minőségű földek miatt még súlyosabb helyzetbe hozta (Tárkány-Szücs 1944: 4).¹²⁹ A juhtartó kisgazdák elszegényedése miatt alakultak ki a közös nyájak, amelynek tejjáhasználatához a tavaszi pró-

128 Ezeket a „gyökeres változásokat” Kós Károly Katona, Melegföldvár és Szék mezőgazdasága esetében mutatja be részletesen (Kós 2000 I.: 144–148, 195, 2000 II.: 326, 332–352), míg a Borsavölgyi falvak gazdasági, társadalmi életében bekövetkezett átalakulásokról K. Kovács László szól (Kovács L. 2008: 34–36, 40–42, 48, 53–54, 61, 76, 118–121).

129 A jogalkotók észrevették az arányosítási törvények okozta visszasságokat, károkat, és újabb törvényekkel igyekeztek gátat szabni a gazdasági, társadalmi bomlási folyamatoknak. „Ezek az intézkedések azonban megkéstek” – írta K. Kovács László. „Az individualizálódás gyorsan hatalmába kerítette a falvak népét, és a tagosítások során mindenütt – mind a négy községünkben – felosztották a közlegelőket” (Kovács L. 2008: 119).

bafejés (*Juhmérés, összeadás*) során kialakult sorrendben jutottak hozzá (Kovács L. 2008: 119).¹³⁰

A korábbi vízenyős területekhez és erdőkhöz kapcsolódó régi gazdálkodási formák, mint például a méhészet és a gyűjtögetés is ekkor veszített jelentőségéből (Kós 2000 I.: 25, 43).

A mezőgazdaság ilyen mértékű átalakulásával a földbirtokos arisztokrácia, nagygazda réteg, valamint a kisgazdák kapcsolatrendszerét meghatározó bér-munkarendszer is megváltozott (Kovács L. 2008: 34–35).¹³¹

Az arányosítási törvénnyel együtt járó tagosítás során sokan a falutól távol eső területeken kaptak földet, a nagyhatárú mezősegi falvak körül tanyarendszer alakult ki (Kós 2000 I.: 145–146, 2000 II.: 334).

Mivel a tagosítás után az ugartartó (háromnyomásos) rendszerből kiszoruló szegények jószágot már nem tarthattak, így (kényszerűségből) a szabad használatú kevés földjeiken igyekeztek magas szintre fejleszteni a szántóföldi kertészkedést (Kovács L. 2008: 31). Ez azonban kevésnek bizonyult, így például a belső-mezőseginél mozgékonyabb, a várost könnyebben elérő Kis-Szamos völgyi lakosok közül sokan elhagyták a falujukat, főleg az 1920-as román földreform után (Kovács L. 2008: 32).

A tagosítás Visában egy sor visszaélésre adott alkalmat, amelyek az etnikai el-
lentéteket is kiélezték a faluban.

A tagosításkor... haragszak ezekre a... hamis Bonciyán családro,¹³² hogy a... magyarokhoz is oda... férközött. Annyit járt, amég odaférközött, hogy... a jó földet elvette [...] Már' a grofnál... ő [Bonțidean Péter] megbizott ember vot [...] Ó vot a... a béresbiro [...] És nagy tolvaj! [...] Hát mondták a... azok a rigiek... már a régebbi emberek, hogy osztá' [...] ilyen, ilyen huncut ember vot, olyan hizelgő ember! Kijött a grof... [és ez a Bonțidean Péter] megcsavarta vagy kétszer a lábát. Nem is tuott ü tánconi, de azér' figurázott ott neki, hogy... hogy az [a gróf] nevensen. Megbizatt ember vot, de hát az ugy lopta a grofot... ahogy akarta...¹³³

Az arányosítás még az elkövetkező évtizedekben is éreztette hatását. Ennek volt köszönhető, hogy az 1921-es román földreform, a nagy- és középbirtokosok területei egy részének kisajátításával az eltűnt közlegelőket igyekezett valamelyest visszaállítani (Kovács L. 2008: 119).

130 „Az első világháborúig, még inkább a tagosításokig nagyobb részét mind a négy faluban kint az esztenánál mérték be a juhokat. És ez mindig ünnepélyesebb volt, mint a faluban való bemérés” (Kovács L. 2008: 76).

131 A változások olyan mélyrehatóak voltak, hogy a táplálkozáskultúrára is rányomták a bélyegüket (Kovács L. 2008: 34–35).

132 Bonțidean, Mezősegen elterjedt román családnév.

133 Elmondta egy 80 éves férfi. Gyűjtötte Varga Sándor, 2011. február 7-én, Visában.

A visszaemlékezések szerint a visaiak egészen az 1960-as évek elejéig-közepéig az otthoninál jobb földekkel bíró Báréba jártak részesaratonak. A báréi nagyzadák, illetve a velük jó kapcsolatban lévő zenészek gyakran aratókalákákat is szerveztek a visai fiatalságnak. Ezen kívül a rászoruló visaiak, a szintén szomszédos gyulatelki szőlő kapálták *részibe*,¹³⁴ vagy bérért. Szolganak, illetve cselédnek a közeli Bonchida mellett Kolozsvárra jártak, de közel sem annyian, mint például a székiek. A várossal való kapcsolattartás általában a kolozsvári hetipiacra való gyalogos bejárással kimerült, így Visára nem volt jellemző, mint több Borsa-völgyi falura, amelyek az 1940-es években „megnyíltak a város előtt” (Vajkai 1943: 8).

A századforduló környékén a termőföldek gyenge minősége miatt Visa még a vele egy néprajzi csoportba tartozó falvak között is szegénynek számított.

Kisiparosok nem voltak a faluban.¹³⁵ Kolozs megyében ekkor a kisbirtokosok 70-80%-a, míg a bérmunkákból élők 88%-a volt írástudatlan (Barabás E. 1910: 28).¹³⁶ Visa szomszédos falujáról Kötelendről tudjuk, hogy ebben az időszakban többen komenciós gazdasági cselédként éltek itt. A nyugatabbra fekvő területek (Kalotaszeg) szolgálival összehasonlítva elmondható, hogy meglehetősen nagy szegénységben éltek, készpénz-bevételük minimális volt (Barabás E. 1910: 34).

A két világháború közötti gyáripari termelés a hagyományos ipari övezetekbe, például Kolozsvárra koncentrálódott. Ez lassanként már a Mezőségen is éreztette városba csábító hatását (Keszeg 2010: 11–12). Ennek ellenére a falusi népesség több mint a fele kétezer lakoson aluli kisközségekben élt. A mezőgazdaságban a törpe- és kisbirtok volt a leginkább elterjedt, s ezek aránya az 1921-es földreform után még inkább megnőtt, hiszen a nagy- és középbirtokosok kárára történtek (Móricz 1932: 157). A közbirtokossági területekből is hasítottak ki, ami nem csak az etnikai, de a kapcsolódó visszaélések a különböző gazdasági erővel bíró társadalmi rétegek közötti feszültséget is növelték (Móricz 1932:100).

Az 1921-es földreform idején Visában a Teleki birtokok körülbelül 70%-át elvették; a földeket kiosztották. Ekkor a falu szegényebb családjai egy új telep (Újfalu) létesítettek a falu keleti részén, az erdő pedig községi tulajdonba került.¹³⁷

134 A *részibe* kapálni vagy aratni kifejezések azt jelentették, hogy a más tulajdonát művelő munkások fizetéséért nem bért, hanem a befektetett munkával arányos részt kaptak a terményből.

135 Összehasonlításképpen elmondhatjuk, hogy 1910-ben a szamosújvári járás lakosságának 1910-ben 93,6%-a élt az agráriumból, mindössze 3,8% volt iparos és 0,9% kereskedő. Mezőség esetén minden gazdasági erőforrás a földben van (Aldobolyi 1943: 356). A belső-mezősségi falvakban még rosszabb lehetett a helyzet. Az erőforrásokat tekintve az erdők szegényesek, a legelők nagyobb része csak juhtenyésztésre alkalmas, a termelésbe vont szántóföldek többsége is gyenge minőségű (Aldobolyi 1943: 357).

136 A Kis-Szamos menti falvakban az írástudók száma 1910 és 1930 között jelentősen, 33,8%-ról 48,2%-ra nőtt (Aldobolyi 1943: 355). A két világháború között a falusi lakosság több mint fele nem tudott írni-olvasni. Ha ehhez hozzávesszük, hogy itt olyan falvokról van szó, ahol kismesek is szép számmal laktak, akkor feltételezhetjük, hogy Belső-Mezőség egykori jobbágyfalvaiban még nagyobb lehetett az analfabéták aránya.

137 Elmondta Fodor János *Selyem* (1932), egykori téesz brigádos. Gyűjtötte Varga Sándor, 2011. augusztus 23-án, Visában.

A technikai elmaradottság miatt a mezőgazdaság termelékenysége a Mezőségen sem növekedett, a kis- és törpebirtokosok szegényes körülmények között éltek, és a parasztság sorsa etnikumtól függetlenül továbbra is nagy szociális probléma maradt (Kós 2000 I.: 152, 171). A falvak így önellátásra rendezkedtek be, lakói csak a legszükségesebb ipari cikkeket szerezték be a kereskedelemből. Lakói a papot, tanítót, boltost és talán egy-két kisiparost leszámítva döntő többségben földművelők, elsősorban kisbirtokosok vagy szolgák voltak (Szász 1988c: 1739, 1743).

Az arányosítás késői hatásának köszönhető, hogy a Mezőségen még 1940 után is igyekeztek közlegelőket létesíteni (Kovács L. 2008: 119).

A gépi szerszámok, később a mezőgazdasági gépek elsősorban a földbirtokos arisztokrácia és a nagygazdák kezén voltak. Az első világháború után az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület segítette a parasztságot köztulajdonú gépek beszerzésében és a falusi gazdakörök szervezésében (Kós 2000 I.: 148).

Visában a második világháború után a Teleki-birtokok maradvékát is kiosztották a háborúban részt vett körülbelül negyven személy között, szociális juttatás formájában. A földosztást a korábban magyarellenességük miatt elmenekülő román családok szervezték, így ez további alapjává vált a nemzetiségi ellentéteknek.¹³⁸

Visa lakosságának megélhetését az 1950-es évekig a törpe- és kisbirtokos szervezeti formák között folytatott magángazdálkodás – földművelés és állattenyésztés – biztosította.¹³⁹

A visszaemlékezések szerint az 1952-ben megkezdődött kollektivizálás elején a visszaemlékezések szerint Visában a korábban nemtörődomségük, vagy éppen szerencsétlenségük miatt elszegényedett családok közül harminchat család iratkozott fel az alapító tagok közé.¹⁴⁰ A közös gazdálkodást hét igavonó állattal kezdték (Kiss G. 2010: 71). Az egyházaktól és a faluközösségtől elvett területek mennyisége (összesen 200 hektár) és minősége, valamint az adómentesség miatt jó terméseredményeket értek el, szemben a különböző adókkal és beszolgáltatásokkal sújtott magángazdálkodókkal. A kívül maradók, felülemelkedve az etnikai ellentéteken, az 1950-es évek közepén *társulásba* tömörültek.¹⁴¹ A három legnagyobb, huszonöt holdas gazda 1955-ben adta be a derekát, addigra a falu kétharmada már tagja volt a téesznek, az utolsó gazdák meglehetősen későn, 1961 januárjában csatlakoztak a szövetkezethez.¹⁴²

Egy 1961-es törvény szerint az igavonó állatokat, a szerszámokat és a szekereket kellett beadni a közösbe, a fejős állatok közül egyet meg lehetett tartani. Egy család 3700 m² területet használhatott, ebből 700 m² magánbirtok volt, ami felett szaba-

138 Elmondta Fodor János *Selyem* (1932), egykori téesz brigádos. Gyűjtötte Varga Sándor, 2011. február 7-én, Visában.

139 A Küküllő-menti falvakhoz hasonlóan (Peti 2006: 25).

140 Az 1950-es évek elején elinduló téeszszervezés a Mezőségen elsőként a szegényparasztságot, majd a középgazdákat célozta meg (Kós 2000 I.: 148).

141 Az alapítók a korábban magukat a Vaszgárda mellett exponáló Moldován *Dulumán* és a románellenes Kiss *Császár* családok voltak.

142 A téeszítés 1962-ig befejeződött Romániában (Peti 2006: 27).

don rendelkezhetett. Az 1970-es évektől 500 m²-re csökkentették a teleknagyságot, az 1980-as években pedig 250 m²-re. A magánhasználatra kiadott területeket csak néhány kijelölt helyen osztották ki, ennek hatására a falu belterületén és körülötte kertövezetek alakultak ki. A szövetkezetek nem rendelkeztek saját munkagépekkel, a párhuzamosan megalakuló állami gépállomásoktól bérelték azokat: eleinte gabonáért, később, alkalmanként már pénzért is. Gépesítés hiányában az emberek saját állataikkal szántottak normára, nem végeztek olyan minőségű munkát, mintha a saját földjüket művelték volna.

1963-ban megkezdődtek a termelőségvetkezetek összevonásai, azzal az elgondolással, hogy nagyobb területen, központosított termeléssel jobb eredményeket lehet elérni.¹⁴³ A visai és a szomszédos báréi szövetkezet egyesült, együtt összesen ezerkétszáz hektáron gazdálkodtak. A báréi földek lényegesen jobb minőségűek a visainál, a várt jobb eredmények azonban mégis elmaradtak. Ennek következtében 1965-ben, egy újabb központosítás során Kötelend községet is hozzájuk csatolták. Így mindösszesen több mint kétezer hektáron dolgoztak. Az összevonások következtében fokozatosan elhalványult a falu kollektív ellenőrző szerepe, főként mivel a szövetkezeti központ Kötelendre került. Ezzel a tagság beleszólási joga végképp formálissá vált.¹⁴⁴

Időközben a gépellátottság javult, de a három szövetkezet mégsem érte el a kitűzött célokat. Az 1970-es évek újabb átszervezései során Báré kivált a szövetkezetből, a maradék brigádok számát falvanként egyre csökkentették, ennek a vezetője lett a farmvezető *brigádos*. A szervezeti változásokkal párhuzamosan központi határozat született az állatállomány és a termőföldek területének növeléséről. Ez utóbbit a visai vezetés úgy oldotta meg, hogy a gyengébb földeket kiosztotta az arra vállalkozóknak, hogy azt saját maguk műveljék meg, majd a termés felét szolgáltatassák be. Ez a korábbiakhoz képest kimagasló terméseredményekhez vezetett. 1990-ben a két kollektív különvált egymástól, melynek során a visaiak rengeteg ingósága maradt a kötelendieknél (vö. Peti 2006: 30). Ez idő alatt összesen hatszáz hektáron mintegy kétszázötven család gazdálkodott, a falu többi lakosa pedig (főleg a 60-as évektől) a közeli Kolozsvárra ingázott dolgozni és tanulni.¹⁴⁵ Az ingázó munkások közül többen vállaltak szabadidejükben a térszben részmunkákat, illetve a háztáji

143 A mezőgazdaság szocialista átszervezése nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Az Erdélyi-medencében is csak kisebb mértékben javult a termelékenység. A szövetkezetek alapszabálya 0,2 hektárban állapította meg a háztáji maximális méretét, így a termelőségvetkezetek területeinek elenyésző, kb. 10-15%-a volt magángazdálkodásban, ennek ellenére 1980-ban az országos tej- és hústermelés 30%-a háztájiból származott! Mindez a szocialista típusú mezőgazdaság szinte teljes csődje mellett az erdélyi parasztság életképességét, a magángazdálkodásba vetett hitét is mutatja (Szász 1988c: 1765).

144 Ez a magyarországi téészek felbomlásakor is hasonlóan alakult (Andor–Kuczi 1997: 20).

145 Pusztakamaráson is megfigyelhető volt a falu lélekszámának növekedése 1945 és 1962 között. 1962-től azonban sokan költöztek városra (Pozsony 2010: 89). A fiatalok elvándorlása az 1980-as évekre teljesedett ki, innentől kezdve Pusztakamarás esetében is fogyó, elöregedő társadalomról beszélhetünk (Pozsony 2010: 90). Ozsváth Imola hasonló tendenciáról számol be Mezőköbölkiút (Fántánya) esetében (Ozsváth 2010: 230). Tófalvi statisztikai adatai más mezőségi falvokról a fentieket támasztja alá (Tófalvi 1998: 54).

gazdaságban.¹⁴⁶ Ezen a módon valamelyest tőkéhez jutottak, de az önkiszákmányolás sok esetben problémákat okozott a fizikai és mentális egészségükben. Mai szemmel már szinte felfoghatatlan munkaerőcsőről, és szűkös lehetőségekről egyaránt árulkodik a következő visszaemlékezés: „A munkát nem igen mérjük órával. Főleg, hogy a múlt évben mi házat is építettünk, sokszor munkába indulás előtt is ledolgoztam egy-egy jó órát, délutánonként meg – amíg csak besötétedik – a mezőn, vagy a kertben. Tegnap is [...] ott kapott az éjjél dolgozva [...] Épp beszéltük az aszszonnyal, hogy talán ha megérjük azt, hogy gondolhassunk egy keveset magunkra is. Akkor majd kiteszünk egy padot a kapuba, az út szélére és délutánonként ott fogunk üldögélni” (Kiss G. 2010: 79).

Visában Virág Magdolna vizsgálatai szerint az 1940-es évekig alig volt hagyománya nem a továbbtanulásnak,¹⁴⁷ a nyolc osztályos iskola is csak az 1960-as években indult be, addig négy-hat osztályt végeztek a tanulók (Virág M. 2010: 255–256).¹⁴⁸ A szocializmus hozta lehetőségeket már többen használták ki, az 1970-es évektől Kolozsváron tanuló fiatalok nagy része szakmunkás lett, az érettségig kevesen jutottak el. A városban elhelyezkedni tudók nagy része le is telepedett.¹⁴⁹ A településen beinduló iskolai oktatás óta 1980-ig összesen négyen végeztek felsőoktatásban (Virág M. 2010: 251).

1991-ben született meg a törvény a földek kiosztásáról (Peti 2006: 19), aminek megfelelően 1992-ben mindenki visszakapta a saját földjét. A 2000-es évek elejére a református egyház is visszaszerezte a korábban birtokolt szántóföldjeinek, kaszálóinak és erdeinek nagy részét (Kiss G. 2006: 40). A dekollektivizálás során több probléma is felmerült. A föld visszaszerzésének lehetősége kollektív stresszt okozott, a döntéseket általában érzelmi alapon hozták, aminek hatására kevesen tudták jól felmérni a lehetőségeiket, meggondolatlanul, azonnal fejest ugrottak a

146 Az ingázó és idénymunkát végző visaiak visszaemlékezései Kiss Géza gyűjteményes kötetében olvashatók (Kiss G. 2010: 75–79, 84).

147 Berecz Ágoston szerint Erdélyben a 19–20. század fordulóján a Mezőségen volt a legtöbb, ún. fantom iskola, ami csak a hivatalos papírokon létezett, a valóságban istállóknak használták az épületeket (Berecz 2013: 73).

148 „1915–1925 között [...] egy családra átlag 4 gyermek jutott. Az 1960-as évektől a házasságkötések száma csökkent, ugyanakkor ezekben az években több fiatal házaspár elköltözött a faluból. Mindez összefügg azzal [...], hogy a mindaddig rendkívül zárt és erősen hagyományörző falu a '60-as évek közepétől egyszerre megnyílik azáltal, hogy megindul a falut Kolozsvárral összekötő autóbusszjárat. Ezekben az években első ízben hagyják el a falut olyan, nyolc általánost végzett fiatalok, akik kolozsvári szakiskolában tanulnak tovább, majd pedig jobbra kolozsvári munkahelyeken kezdenek el dolgozni. A születések száma a '70-es évek közepétől fokozatosan esik; míg például az 1986/87-es tanévben a faluban 77 iskoláskorú gyermek volt, az 1992/93-as évben a falu magyar tannyelvű általános iskolájába mindössze 52 gyermek járt” (Virág M. 1995b: 1).

149 1981 és 1989 között a visai általános iskolában 116 gyermek végezte el a 8 osztályt. 83%-uk továbbtanult Kolozsvárra. Néhányan érettségiztek, többségük viszont a 10. osztály elvégzése után valamilyen szakiskolára felvételizett. Felsőfokú végzettsége egy fiatalnak van. Rajta kívül négyen jelentkeztek egyetemi felvételre, hárman siker nélkül. A szakképzett munkások közel 10%-a 1995 elején munkanélküli volt, 9% pedig Magyarországon vállalt munkát már hosszabb ideje. A családost fiatalok 60%-a Kolozsvárt lakik, jobbra saját lakásban; 10% más helységben telepedett le; 30% Visát választotta lakóhelynek (Virág M. 1995a: 115, 1995b: 3).

kapitalista mezőgazdaságba.¹⁵⁰ A visszaigényelt földek tulajdonosai (egykori gazdák leszármazottai) közül sokan urbánus közegben éltek, megfelelő tudás és kapcsolati tőke nélkül kezdtek hozzá a gazdálkodáshoz (vö. Andor–Kuczi 1997: 20). A kollektív ideje alatt művelt háztáji földek kis mérete nem tette lehetővé a bizonyos fokú gazdasági önállóságot (második gazdaság létrejöttét), aminek tapasztalatait a rendszerváltozás után hasznosíthatták volna (Peti 2006: 35). A korábbi mérések pontatlanságai, az iratok hiánya miatt viták, máig húzódo perek kezdődtek a földek visszaigénylésével kapcsolatban (Peti 2006: 19). Az erdélyi falvak gazdaságában és társadalmában 1989 után kényszerű visszas átrendeződés indult be (Peti–Szabó 2006: 7). A tradicionális, rendszerszerű falut a szocialista modernizáció olyan értékválságba sodorta, amiből a kilábalást a rendszerváltás óta a következetes agrár- és vidékfejlesztési politika hiánya is nehezíti. Ebben a terhelt helyzetben kérdés, hogy az örökölt tudás és szabályok által meghatározott gazdasági stratégiákat miként lehet fenntartani egy olyan közegben, ahol az ügyeskedésből származó jövedelem nagysága meghaladja a munkából származót. A gazdák számára mindez egyfajta kényszerpályát jelent, aminek elhagyásához hiányoznak az erkölcsi, gazdasági orientációs minták (Peti–Szabó 2006: 7–8). Mindez az iskolázottság alacsony fokával is összefügg.¹⁵¹

150 Kis-Küküllő menti falvakban végzett agrárszociológiai kutatások hasonló jelenségeket mutattak be (Peti 2006: 31).

151 A mai felnőtt lakosság iskolázottsági fokát vizsgálva kiderül, hogy nagyon sokan csak négy osztályt végeztek, az idős emberek között pedig több írástudatlan is van. Az 1980-as évek közepén huszonegy iskoláskorú gyermek segítségével felmérték nagyszüleik és szüleik erre vonatkozó adatait. A megkérdezett 31 nagyszülő 55%-a 4 osztályt vagy ennél kevesebbet végzett; 45%-a 6 osztályt, illetve kevesen 7-et is. A szülők 42%-a végzett 4 osztályt, 48%-a hetet vagy nyolcat; ők már mindannyian a második világháború után jártak iskolába (Virág M. 1995b: 2).